

Yeni Kelam ve Kapsamı

Ali Şirvani

İslami Öğretilerin Üçlü Tasnifi

İslami öğretiler, bir görüşe göre, nispeten yaygın üç temel bölümde yer alır: Akaid, ahlak ve ahkam. İslam akaidi, varlık ve yokluklar ve varlık âleminin hakikatlerini açıklayan İslam öğretilerini kapsamakta (İslami dünyagörüşü), nazari hikmet ve betimleyici bilimler (normatif bilimler karşısında) ile bağ kurmaktadır. Elbette ki dinî kaynaklarda (Kur'an ve Sünnet) mevcut bulunan öğretilerin bu kısmı, bilgi sahibi olma ve iman etme gereği, insanın mutluluğunu temin ve dinin hedeflerine ulaşmada oynadığı rol bakımından aynı ağırlıkta ve aynı seviyede değildirler. Bazıları usül ve erkandır (tevhid ve nübüvvet gibi), bazıları da fûru ve dalların parçası sayılmaktadır (melekler ve cinin kategorileri, onların her birine özgü hükümler gibi). Ahlak ve ahkam kısımları ise yapılması ve yapılmaması gerekenler, idealler ve ülküleri beyan alanında yer almaktadır. Ahlak; yaratılış ve huylar, faziletler ve rezillikler, bâtni ve ruhsal kalp işleri sahasıyla bağlantılıdır. Ahkam ise zâhir ve uzuvların davranış ve

amelleriyle. Bu alanlarda mevcut bulunan öğretiler de önem, etkileme ve işlev bakımından muhtelif basamaklara sahiptir.¹

¹ Üstad Mutaahhari bu konuda şöyle der: "İslam uleması der ki, İslami talimlerin tamamı üç kısımdır: a) Akaid kısmı, yani öğrenilmesi ve inanılıp iman edilmesi gereken meseleler ve maarif..., b) Ahlak kısmı, yani insanın adalet, takva, cesaret, iffet, hikmet, istikamet, vefa, sadakat, emanet vs. gibi ruhsal sıfatlar ve manevi hasletler bakımından "nasıl olması" gerektiği konusundaki meseleler ve birikim, c) Ahkam kısmı, yani hangi işleri ve nasıl yapmak gerektiğine dair iş ve amelle ilgili meseleler." (*Mecmua-i Âsâr*, c. 3, s. 57). İbn Rüşd de bu taksime işaret ederek şöyle der: "Şeriatın maksadının hak ilmi ve hak amelî kapsamak olduğunu bilmekte yarar vardır. Hak ilim, Allah Teala'nın ve diğer mevcudatı var oldukları biçimde bilmektir; özellikle de onlardan şerefli mevcudatı, uhrevi saadeti ve uhrevi şekaveti. Hak amel ise saadet için faydalı fiillere sarılmaktan ve şekavete yarayan fiillerden kaçınmaktan ibarettir. Bu fiillerin bilgisi amel ilmi olarak adlandırılmaktadır ve bu da iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi, bedenî zâhir fiilleri ve onlarla ilgili ilim fıkıh olarak adlandırılır. İkincisi, şeriatın yapmaya çağırıldığı veya yapmaktan nehyettiği ahlaktan şükür, sabır vs. gibi nefsanî fiiller. Bu şeylerin bilgisi zühhd ve ahiret ilimleri olarak adlandırılmaktadır." ("Faslu'l-Makal...", *Felsefe-i İbn Rüşd*, s. 28).

İslami öğretiler, bir görüşe göre, nispeten yaygın üç temel bölümde yer alır: Akaid, ahlak ve ahkam. İslam akaidi, varlık ve yokluklar ve varlık âleminin hakikatlerini açıklayan İslam öğretilerini kapsamakta

İslam'ın Üç İlimi

İslam kültür ve medeniyetinde ortaya çıkmış ve büyüyen gelişmiş ilimler anlamındaki İslami ilimler pek çoktur: Arap edebiyatıyla ilgili çeşitli ilimler (sarf, nahiv, meani, beyan, lugat vs.), tefsir, hadis, rical, tarih ve si-ret, fıkıh usulü gibi. Ama bunların arasında İslam'ın öğretilerinin üç bölümünün istinbat, tavsif ve tebyinini doğrudan üstlenmiş üç ilim vardır: Kalam ilme, ahlak ilmi ve fıkıh ilmi. Edebiyat, tefsir, hadis ve rical gibi ilimler bir şekilde bu asli ve temel üç ilmin hizmetindedirler.²

Bu sebeple biraz müsamaha ile İslami ilimler iki grubu ayrılabilir: Araçsal ilimler ve asli ilimler. Birinci grup, ikinci grubun hizmetindedir ve onlar için gerekli hammadde ve faydaları temin etmektedir. Bu tür irtibatın ayırtedici özelliği fıkıh usulü ile fıkıh ilmi arasında gözlemlenebilir. Böyle bir ilişkinin benzeri rical, hadis, edebiyat ve tefsir ilminin her üç ilimle, yani kalam, ahlak ve fıkıhla ilişkisinde de vardır. Dolayısıyla denebilir ki İslami ilimler arasında “İslami öğretileri”, yani “İslam'ın metninin parçası olan şeyleri”³ doğrudan beyan eden, bu üç ilimdir.

İnsanın Üç Boyutu

İslami öğretilerin üç kısmı, göreceli olarak insanın üç boyutuna hitap etmektedir:

1. Görüş ve düşünce,

² Şia ilim havzalarında son yüzyıllarda fıkıh ilminin diğer iki ilimden (ahlak ve kalam) daha fazla önem ve ilgi gördüğünü hatırlatmakta yarar vardır. Doğal olarak da onunla ilgili ilimler (fıkıh usulü ve rical) gelişmiştir. O kadar ki yıllardır bu havzalarda hâkim görüş, ahkamı asli kaynaklardan çıkarmayı doğrudan üstlenenin fıkıh ve fıkıh usulü ilimleri olduğu yönündedir.

³ Mutahhari, *Mecma-i Âsâr*, c. 3, s. 58.

2. Duygular, hissiyat ve eğilimler,

3. İrade ve davranış.⁴

Bahsi geçen üç boyutun her birinin bir-biriyle karşılıklı (diğer bir ifadeyle üç taraflı) etki, etkilenme ve iletişimi sözkonusudur. Ama yeri geldiğinde açıklanacağı gibi, genel olarak görüş ve düşünce duygu ve hissiyatın, duygu ve hissiyat ise davranışın temelidir. Dolayısıyla insanın varlığındaki üç boyut arasında şahsiyetin asli temelini işte bu görüşler ve düşünceler oluşturmaktadır. Her türlü değişim, gelişim, büyüme ve tekamül oradan başlar ve diğer sahalara sırayet eder.

Bu çıkarıma göre, İslam'ın itikadi öğretilerinin diğer iki kısma nispetle üstün konumu ve buna bağlı olarak da bu branşla ilgili ilmin diğer iki ilme oranla daha önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kelam İlminin Tanımı

Kelamın tanımı babında sarfedilen görüşler ve yorumlar muhtelifdir: Ebu Nasr Farabi (260-339), kelam sanatını, “insanın onun yardımı sayesinde, şeriatı vazedenden açıklıkla belirttiği belirli görüş ve fiillerde [teyit ve ispat için] söz yoluyla yardımında bulunabileceği ve ona muhalif olan herşeyi bâtil göreceği meleke”⁵ kabul eder. Şia'nın fıkıh, tefsir ve kelam büyüklerinden Şeyh Tûsî de (385-460) kelamı, “İçinde, şeriatın kanununa uygun olarak Allah Teala'nın zâtı ve sıfatla-

ından, mebde ve meaddan bahsedilen”⁶ ilim görür. Kadı Abdurrahman İcî (710-756) ise kelamı, “Şahsın onun sayesinde delilleri beyan ve şüpheleri bertaraf ederek dinî akaidi ispatlamaya güç yetirdiği”⁷ ilim olarak tarif eder. Taftazanî (712-793) kelam ilmini tanımlarken şöyle der: “Kelam, kesin deliller üzerinden dinî akaidin bilgisini edinmektir.”⁸ Abdurrezzak Lâhîcî, kelam ilmini, “Kişinin o yetenek sayesinde dinî akaidi elde ettiği”⁹ nazari bir sanat sayar.

⁶ Tûsî, *Şerhu'l-İbârâtî'l-Mustalîha*, tahkik: Muhammedtaki Dânişpejûh, el-Zikrî'l-Elfiyyeti li'ş-Şeyhi't-Tûsî içinde, c. 2, s. 237; Karamelkî, *Hendese-i Ma'rîfetiyy-i Kelam-i Cedit*, s. 27'den nakille.

⁷ İcî, *el-Mevâkifî İlmi'l-Kelam*, s. 7. Sözü'nün devamında, “akaid”den maksadın, onunla amel değil, itikad etmenin kastedildiği şey; “din”den muradın da Muhammed'in (s) dinine ait akaid olduğunu izah eder. Seyyid Şerif Cürcanî, İcî'nin tarifini şerh ederken, “ispat”tan maksadın, kendisi için ispat değil, başkaları için ispat ve bağlayıcı olduğunu açıklar. Diğer bir ifadeyle, kelamın semeresi, İslami akaidin muhatap için ispatıdır, kendisi için değil. Müslüman, “Her ne kadar bağumsuz aklın işin içinde olduğu şeylerden sayılsa da, hesaba katılabilmesi için akaidini şeriatıtan almaktadır.” (Şerhu'l-Mevakif, c. 1, s. 34 ve 36). Abdulkahim Seyalkûtî, Cürcanî'nin kelamını izah ederken şöyle der: “[Dinî] akaidi elde ederken akli delillerin ortaya konması ve şüphelerin giderilmesi yeterli değildir. Bu akaid şeriatıtan alınmalıdır.” (A.g.e., s. 36). Bu görüş, en azından vahyin hüccet olmasının dayalı bulunduğu akaidler kısmında akli delillerden başkasına istinat edilemeyeceğine inanan Şia kelimcilerinin görüşüne aykırıdır. İcî'nin, kelam ilminin faydasına ilişkin sözü de Cürcanî'nin yorumuyla bağdaşmamaktadır. (Bkz: A.g.e., s. 51).

⁸ Taftazanî, *Şerhu'l-Mekasid*, c. 1, s. 163. Taftazanî'nin, kelamda zikredilen akli delilleri en azından asli akaid kısmında münasip, hatta gerekli bir dayanak kabul etme yönündeki yaklaşımı, Kadı İcî'nin tanımından (Cürcanî'nin şerhine göre) tamamen farklıdır. Bu sebeple Taftazanî, kelamın gayesini “imanın yakın ile süslenmesi” kabul etmektedir. (A.g.e., s. 175).

⁹ Lâhîcî, *Şevâriku'l-İlham fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, c. 1, s. 51.

⁴ Üstad Mutahhari bu konuda şöyle der: “Bu tasimde, İslami öğretilerin insanla irtibat yönü hesaba katılmıştır. İnsanın akli ve düşüncesiyle bağlantılı olan şeylere “akaid” adı verilmiştir. İnsanın yaratılış ve huyu ile irtibatlı olan şeyler “ahlak” olarak isimlendirilmiştir. İnsanın ameli ve işiyle bağlı bulunan şeyler de “fıkıh” adını almıştır.” (A.g.e.).

⁵ Farabi, *İhsâu'l-Ulûm*, s. 114.

Kelam ilmi tarif edilirken şöyle denmesi daha doğrudur: “Kelam ilmi, İslamî akaid hakkında, yani İslam açısından inanılması ve iman edilmesi gereken şeylerden onları izah ederek, onlar hakkında istidlalde bulunarak ve onları savunarak bahseden ilimdir.”

kadının hakkını gözetmemektedir” dese, her ne kadar doğrudan fikhî bir öğretilere dönük şüphe ortaya atmış ve fer’i bir hükmü sorgulamış olsa da dolaylı olarak Peygamber’in vahyi tebliği etmedeki ismetini veya ahkâmın teşriindeki ilahi hikmeti hedef almış demektir. Bu sebeple kelamcı ona cevap verme yükümlülüğüyle karşı karşıyadır.¹¹

Öyle görünüyor ki kelam ilmi tarif edilirken şöyle denmesi daha doğrudur: “Kelam ilmi, İslamî akaid hakkında, yani İslam açısından inanılması ve iman edilmesi gereken şeylerden onları izah ederek, onlar hakkında istidlalde bulunarak ve onları savunarak bahseden ilimdir.”¹⁰ Bu tanımda İslamî akaidin izah edilmesi de kelam ilminin kısmı olarak dikkate alınmıştır. Halbuki (hepsi demesek de) çoğu tarifte bu ihmal edilmiştir.

Burada dikkat çekilmeyi hakeden nokta, İslamî akaidin savunulmasının geniş ve kapsamlı bir sahası bulunduğu ve kelamcıyı, akaid alanında olmasa da ve ahlak ya da fıkıh alanında olsa bile İslamî öğretilerden herhangi birinin makullük ve makbullüğüne meydan okuyan her görüş ve teoriyi incelemek ve tenkit etmekle, sözkonusu öğretinin makullük ve makbullüğünü yoksayan şüpheli bertaraf etmek üzere onu bir şekilde çözüme kavuşturmakla görevlendirdiğidir. Çünkü İslam’ın öğretilerinin -hangi kısmında olursa olsun- makullüğün sarsılması İslamî akaidin sorgulanmasına yolaçacaktır. Mesela bir kimse, “Filana göre ve falan delille İslam’da miras kanunu zalimcedir ve

Kelam İstilahının Geçmişi

Hadislere başvurulduğunda hicri ikinci yüzyılın ilk yarısında “kelam” istilahının, İslam akaidiyle ilişkili ilim için bir ad olarak Müslümanlar arasında yaygınlaştığı görülecektir.¹² İmam Sâdık’tan (a.s.) (83-148) nakledilen çok sayıda rivayette “kelam” kelimesi İslam akaidiyle ilgili ilmin adı olarak, “mütakellim” ise bu konuda araştırma ve konuşma gücüne sahip kişi sıfatıyla zikredilmiştir.

Örnek vermek gerekirse Yunus b. Yakub şöyle der:

Şam halkından bir adam kendisine geldiğinde İmam Sâdık’ın (a.s.) yanındaydım. Adam şöyle dedi:

¹⁰ Mutahhari, *Mecma-i Âsâr*, c. 3, s. 57.

¹¹ Hatırlatmak gerekir ki, kelamcının işi, fakihin işinin bittiği yerde başlar. Yani bir hükmün İslamî hüküm olduğunun kesinleşmesinden sonra -bu konuda hükme varmak fakihin vazifesidir- onu makul olduğunu savunmalıdır. Elbette ki bazı kısımlarda fakih gibi davranıp, şüphenin mevzusunu bertaraf etmek ve meselenin suretini ortadan kaldırmak üzere hükmün aslını gözden geçirebilir.

¹² Rabbani Gulpeygâni, *Derâmedi ber Ilm-i Kelam*, s. 67.

”أتى رجلٌ صاحبٌ كلامٍ و فقهٍ و فرائضٍ و قد جئتُ لمناظرةِ اصحابِك

(Kelam, fıkah, feraiz bilen ve taraftarlarıyla münazara için gelmiş biriyim)¹³

Kasdettiği, kalam ve fıkah ilmine vakıf olduğu idi.

İmam Sâdık da (a.s) sözün devamında Yunus’a şöyle buyurmaktadır:

”لو كنتُ تُحسِنُ الكلامَ كَلَّمْتَهُ

(Eğer kalamda maharetin olsaydı onunla konuşurdun)”

Kelam İlminin Adlandırılmasının Gerekçesi

Kelam ilmine geçmişte “usül-i din ilmi” ve “tevhid ve sıfatlar ilmi” de deniyordu.¹⁴ Ona “fıkıh-ı ekber” -fıkıh-ı asgar sayılan ahkam ilmi karşısında- adı verildiği de şöhret bulmuştur.¹⁵ Bununla birlikte onun asıl adı kelam ilmidir. Bu ilme “kelam” adı konmasının sebebi açıklanırken bazı gerekçeler zikredilmiştir:

1. Bu ilme dair telif edilmiş ilk kitapların fasılları “el-kelam fi...” başlığıyla diğerlerinden ayrılmıştır.

2. Bu ilimde, çok sayıda ihtilafı tetikleyen en tartışmalı mesele, Allah’ın “kelam”ının hüdü ve kıdemi olmasıdır.

3. Bu ilim, kişiyi söz (kelam) söylemede, yani şer’i konularda araştırma ve istidlal yapmada güçlü kılar. Tıpkı felsefi

¹³ Kuleyni, *Usül-i Kâfi*, kitabı’l-hüccce, bab 1, h -dis 4; yine bkz: Sadûk, *Tevhid*, bab 37, hadis 1, bab 36, hadis 4.

¹⁴ Mutahhari, *Mecmua-i Âsâr*, c. 3, s. 58.

¹⁵ Subhanî, *Şevâriku’l-İlham*’ın mukaddimesinde (c. 1, s. 5) ve Taftazanî, *Şerhu’l-Mekâsid*’de, c. 1, s. 164.

konularla ilgili aynı durumda olan mantığa “mantık” (نَطْق) tan söz söylemek manasında) denmesi gibi.

4. Bu ilimde, muhaliflerle konuşmak (kelam), tenkit, inceleme ve onlarla ilmî diyalog diğer ilimlerden daha fazladır.

5. Bu ilimde mevcut bulunan delillerin kuvveti, onu adeta tek münasip ve vazgeçilmez söz şekline büründürmüştür.¹⁶

6. Bu ilimde, ehl-i hadisin inancına göre, haklarında konuşmamak ve susmayı tercih etmek gereken meseleler çevresinde araştırma yapılmaktadır.

Kelam İlminin Mevzusu

Kelam için çeşitli mevzular beyan edilmiştir:

1. Bir grup kalamcı -belki de kelamın felsefenin yerine kullanılması nedeniyle- kelam ilminin mevzusunu “varolması nedeniyle varlık” kabul etmiştir. Şu farkla ki, kelamda, felsefenin aksine meseleler İslam’ın kanununa uygun ele alınmaktadır.¹⁷

2. Özel bir boyuttan, yani dinî akaidi ispatlamanın dayandığı yönden bilinmesi

3. Allah’ın zâtı

4. Allah’ın varlığı ve mümkinâtın varlığı

5. Dinî akaid¹⁸

Kelam ilmine somut mevzu belirlenmesi için gösterilen çaba, her ilim için, onun meselelerine bütünlük kazandıracak biricik ve somut mevzunun gerekliliği

¹⁶ Taftazanî, *Şerhu’l-Mekâsid*, c. 1, s. 164 ve 165

¹⁷ Taftazanî, *Şerhu’l-Mekâsid*, s. 176. Taftazanî bu görüşü eski kalamcılara (el-mütেকaddimun) nispet etmektedir.

¹⁸ Daha fazla izah için bkz: Rabbani Gulpeygânî, *Derâmedi ber İlmi Kelam*, s. 27-36.

Kelam ilmine somut mevzu belirlenmesi için gösterilen çaba, her ilim için, onun meselelerine bütünlük kazandıracak biricik ve somut mevzunun gerekliliği varsayımına dayanmaktadır. Halbuki bu iş, sadece, konuları ispatlama yöntemi bürhan olan özü ve türü itibariyle meseleleri bütünlük arzeden ilimlerde zorunluluk taşımaktadır. Matematik, geometri, felsefe (metafizik) ilmi gibi.

varsayımına dayanmaktadır. Halbuki bu iş, sadece, konuları ispatlama yöntemi bürhan olan (mantık ilmindeki kavramsal ve özgün anlamıyla),¹⁹ özü ve türü itibariyle meseleleri bütünlük arzeden²⁰ ilimlerde zorunluluk taşımaktadır. Matematik, geometri, felsefe (metafizik) ilmi gibi. Ama tüm ilimler böyle değildir. Çok sayıda mesele ve konuların bir ilimde biraraya getirilmesi, sözkonusu meselelerin temin ettiği kendine özgü hedef ve niyet bakımından mümkündür; fıkıh usulü ilminde olduğu gibi. Kelam ilmi de akaidi ispatlama ve dinin sütunlarını tehdit eden şüphelere cevap verme yoluyla İslam'ı koruma hedefiyle tesis edilmiştir.

¹⁹ Bkz: Tabâtabâî, "ta'likât ale'l-esfâr", *el-Hikmetu'l-Müteâlîyye fi'l-Esfâri'l-Erbaati'l-Akliyye*, c. 1, s. 30-32.

²⁰ Mutahhari, *Mecmua-i Âsâr*, c. 3, s. 62-63.

Kelam İlminin Faydası

Kelamcılar aşağıdaki konuları kelam ilminin faydası olarak beyan etmiştir:

1. Kelam ilmini öğrenenlerin fikir ve düşünce gücünü geliştirmek ve tekamüle erdirmek, aşağı taklid seviyesinden yüksekteki yakın makamına çıkarmak.
2. Delilleri beyan yoluyla hakikat talip-lilerini dinin akaidine irşad ve hidayet etmek; düşmanları ise iddialarını reddetmek üzere delil ve bürhan ikamesi yoluyla ekseriya hakikati kabul etmeleriyle sonuçlanacak şekilde mecbur bırakmak.
3. Dinin akaidini koruyup muhafaza etmek ve onu, inkar edenlerin şüphelerine karşı kollamak.
4. Onaylayıcı temel ve prensipleri ispat yoluyla diğer dinî ilimler için muhkem prensipler üretmek.

5. Dinî akaidin sağlamlaşması ve bilgini gelişmesi sayesinde temiz bir niyet ve halis ibadete ulaşmak.²¹

Buradan anlaşılmaktadır ki, kelamın sadece İslam'ı savunma ve koruma boyutu yoktur. Bilakis kelamcının ilim ve marifet bakımından gelişmesini de sağlayacaktır (birinci fayda). Bu yolla onun dinî terbiyesinde de eşsiz bir rol oynamaktadır (beşinci fayda). Kelamcıların kelam için beyan ettiği faydalar üzerinde düşünülmesi bu ilmin İslami ilimler arasında cedel ilmi mi, bürhan ilmi mi olduğuna; husumeti mi gerektirdiği, yoksa iman ve inanç oluşturmak için mi kullanıldığına; elde edilmesinin vacib-i kifayi mi (en azından bazı mertebelerinin), yoksa herkes için vacib-i aynı mi olduğuna; onu öğrenmenin diğer dinî ilimlere önceliği olup olmadığına ilişkin rol ve konumunu belirleyebilir. İslam'ın akaid ilkelerinde taklidi kafi görmeyen ve tahkiki gerekli sayan İmamiyye fakihlerinin çoğuna göre kelam, dinî inançta yüksek bir makama ve zaruri bir role sahiptir.

Kelam İlminin Vazifeleri

Kelam ilminin vazifeleri şu şekilde sıralanabilir:

1. İslam'ın itikadi öğretilerini İslam kaynaklarından (Kur'an ve Sünnet) istinbat.

Bu aşamada kelamcı, tıpkı fakih gibi aynı mekanizmayı kullanarak İslam kaynaklarına başvurur ve akaidle ilgili haberi

²¹ Bkz: İcî, *el-Mevâfık fi İlmi'l-Kelam*, s. 8. Birinci ve beşinci fayda kelamcıyla, ikinci fayda diğerleriyle, üçüncü fayda İslam'ın ilkeleriyle ve dördüncü fayda İslam'ın furuu ile ilgilidir. (Bkz: Lâhîcî, *Şevâriku'l-İlham fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad*, c. 1, s. 73 ve 74.

istinbat eder. Fakihlik için gerekli birçok (hepsi olmasa bile) araç bu aşamaya girerken lazım ve zaruridir. Çünkü kelamcı bu aşamada içtihad etmektedir ve fakihin dinin kaynaklarından İslam'ın davranış öğretilerini (ahkam) istihraç ettiği gibi, o da İslam'ın itikadi öğretilerini kaynaklardan çıkarmaya çalışmaktadır.

Elbette ki akaid fakihinin (kelamcı) yaptığı işin, akfî ilimlerle bağlantılı rivayetten yararlanmayı gerektiren kendine özgü nitelikleri vardır. Bu sebeple onun işindeki güçlük ve incelik iki kat daha fazladır.²² Bu aşamada akaid fakihî (kelamcı), İslam akaidinin (usûl-i din) hangi unsur ve öğretilerden oluştuğunu açıklamaya çalışır. İslamî olan ve İslamî olmayan akaid arasındaki sınırı belirginleştirmek, itikadi bidat ve sapkınlıkları teşhis etmek, İslam'ın akidevi öğretilerinin başka şeylerle sentezini ve karışmasını önlemek bu bölümün uğraşları arasındadır.

2. İslam'ın itikadî öğretileri için ahenkli bir düzen ve yapı ortaya koymak.

İkinci aşamada kelamcı, İslam'ın kaynaklarından istinbat edilmiş itikadî rivayet için bir sistem oluşturmaya yönelir. Bu öğretileri,

²² Bkz: Ensari, *Feraidu'l-Usûl (Resail)*, c. 1, s. 276. "Allah'ın marifetini ve onun evliyasının bilgisini [= kelam ilmi] üstlenen ilme yönelmek, amelî meselelerle ilgili ilme [= ahkâmın fıkhu] yönelmekten daha önemlidir. Hatta [ona yönelmek] bariz ileridedir. Çünkü amel taklitle [de] sahihtir ve bu sebeple onunla ilgili ilme odaklanmak, marifetin aksine kifai vaciptir, fazlası değil." görüşünü açıkladıktan sonra onu tenkit etme üzere böyle bir ilmi elde etmenin zorluğunu hatırlatmakta ve bunun, nadir insanlar dışında hiçkimse için mümkün olmadığını belirtmektedir. "Çünkü sözkonusu marifet, ancak konuları haberlerden istinbat etme gücünü kazandıktan sonra elde edilebilir ve [akaid fakihî] akfî bürhane aykırı haberleri almasın diye [buna ilaveten] başka bir teorik kuvvet de lazımdır. İşte böyle bir kimse kesinlikle fûruda müçtehidir ve bu sebeple de taklit ona haramdır."

İslamî dünyagörüşünü açıklayan bir bilgi düzeni olarak sunar. Bu aşamada kalamcı akaidin usulünü furuundan ayırt eder ve onlara, her öğretinin varsayım ve önermeleri öne alınıp sonuç ve çıktıları da sonraya bırakılacak şekilde mantıksal bir nizam ve tertip kazandırır. Mantıksal olarak diğer bir rivayetten sonra gelen her bir haber, hazırlanmış yapıda ondan sonra yer alır. Yine bu öğretilerin tasavvur ve tasdik temelleri ve prensipleri, bu nizamın temel ve esasını oluşturur. Mesela nübüvvet-i hâsse bahsi nübüvvet-i âmmeden sonra, nübüvvet-i âmme ilahî fiillerden sonra, ilahî fiiller Allah'ın isim ve sıfatlarından sonra ve o da Allah'ın varlığının aslı bahsinden sonra ele alınır.

3. İslam'ın itikadî öğretilerinin şerhi ve izahı.

Bu makamda kalamcı, İslamî öğretilerin kavramlarını şeriat sahibinin maksadına uygun olarak, Müslümanların genelinin farklı düzeylerde bulunduğunu dikkate alıp muhataba şerh ve izah eder. Mesela Allah'ın birliğinden (tevhid) maksadın ne ve kısımlarının (zât, sıfat ve fiillerde tevhid) neler olduğunu ve bunların her birinin ne manaya geldiğini izah eder.

Zikredilen üç görevin daha fazla izahı için kalam düşüncesinin başladığı yüzyıllarda gündeme gelmiş ve kalam ilminin temel meselesi olmuş cebr ve ihtiyar meselesi gözönünde bulundurulabilir. Kalamcı bu meseleyle karşılaştığında, birincisi: Cebr ve ihtiyardan hangisinin İslamî öğretilerden olduğunu ve İslamî akide sayılabileceğini açıklığa kavuşturmalıdır (bu soruya cevap verirken tefviz nazariyesi adı altında üçüncü bir görüş, imamların [a] sözlerini takip eden Şia kalamcıları arasında ortaya atılmıştır). İkincisi: Bu nazariyenin İslamî akaidin yapısındaki yeri nedir? Üçüncüsü: Onun tam manası nedir?

4. İslam'ın itikadî öğretilerini ispat.

İslam'ın itikadî öğretilerini, vahiyden (Kur'an ve Sünnet) bağımsız ve din dışı metodlarla ispatlanmaya muhtaç olmasından dolayı iki bölüme ayırmak mümkündür:

a) Din dışı metotla ispatlanması gereken öğretiler,

b) İspatlanması için din içi metodlara başvurulabilecek öğretiler.²³

Genel olarak söylemek gerekirse, son Peygamber'in nübüvvetini ve Kur'an ve Sünnet'in hüccet olduğunu (özel ve ıstılahî anlamıyla) ispatlamanın dayandığı tüm itikadî öğretiler, Allah'ın varlığının aslı, ilahi ilim ve hikmet gibi birinci bölümde yer almaktadır. İtikadî öğretilerin çoğu böyle değildir ve ispatlanmaları Kitap ve Sünnet'ten metoda bağlı olarak istinbat edilmeleriyle mümkündür. Mesela "beda"nın ispatı için kalamcının akli delil ikame etmesi gerekmez. Bilakis, Kitap ve Sünnet'ten onu anlatan sahih bir dayanak getirmesi yeterli olacaktır. Tabii ki ikinci bölümdeki öğretilerin çoğu için din için delile ilaveten, din dışı delil de ikame edilmelidir. İspatlanması için varolan çok sayıda ayet ve rivayete başvurmanın yeterli olacağı ama aynı zamanda birçok akli delilin de ikame edileceği mead ilkesi gibi.

²³ Din içi ve din dışı kavramlarını, genellikle bu gibi yerlerde kullanılan akli ve nakli ıstılahlarına tercih etmemin sebebi, nakli metodun umumiyetle Kur'an ve Sünnet'e başvurmayı ifade etmesi ve tarihsel metodları da kapsamıdır. Mesela Kur'an'ın tevatürle nakline istinat ederek, elimizde bulunan ve Kur'an adı taşıyan kitabın Peygamber'e vahyedilmiş kelimeler olduğunu ispatlanmaz. Çünkü tevatür bir nakli delil çeşididir. Halbuki "a" bölümünde ona başvurulmakta ve din dışı metod kabul edilmektedir. Buradan da anlaşılmalıdır ki "a"daki öğretileri ispatlama metodu akli metotla sınırlı değildir. Buna ilaveten deneysel yöntemleri de kapsamaktadır.

Genel olarak söylemek gerekirse, son Peygamber'in nübüvvetini, Kur'an ve Sünnet'in hüccet olduğunu ispatlamanın dayandığı tüm itikadî öğretiler, Allah'ın varlığının aslı, ilahi ilim ve hikmet gibi birinci bölümde yer almaktadır.

Netice şudur ki, birinci vazifeden (itikadî öğretileri istinbat etmek) ayrı vazife olarak İslam akaidinin ispatlanması vazifesinden bahsedilmesi İslam akaidinin tamamını kapsamaz. Aksine, döngüsel biçimde ispatlanması için din içi delile başvurulmasını içine alan durumlara özgüdür.

5. Şüphelere cevap verilmesi.

Kelamcının diğer önemli görevi, İslam'ın sahasını korumak ve ilahi din olarak İslam'ın hakkaniyetine karşı çıkan görüş ve düşüncelere cevap vermektir. Geçmişte bu görüş ve düşünceler esas itibarıyla İslam'ın itikadî öğretileriyle ilgiliydi. Bu sebeple de kelamcılar, İslam akaidini açıklama ve ispatlamayla eşzamanlı olarak ilişkili şüpheleri de ele alıyor ve onlara cevap veriyordu. Ama günümüzde bu alandaki şüphelerin gelişmesine ilaveten İslam'ın ahlak ve fıkıh (hukuk) öğretileriyle ilgili, dolaylı biçimde İslam akaidini de sorgulayan çok sayıda mesele gündeme gelmiştir. Bu yüzden onların tenkidi ve incelenmesi kelamcının faaliyet alanı içinde yer almaktadır. Dolayısıyla kelamcının tenkit edip incelemesi gereken karşıt görüş ve nazariyeler iki kısma ayrılabilir:

- 1) Doğrudan İslam'ın itikadî öğretileriyle çatışan görüşler,
- 2) Doğrudan itikat dışı öğretilerle, dolaylı ve vasıtalı olarak da İslam'ın itikadî öğretileriyle çatışma halindeki görüşler.

Kelam İlminin Kapsamı

Kelam ilminin vazifeleri olarak açıklananlar arasında ilk dört görev, İslam'ın itikadî öğretilerinin sınırları içindedir. Ama dördüncü vazife, itikadî, ahlaki ve fikhî olmak üzere tepeden turnağa İslamî öğretileri kapsamakta ve kelam ilminin alanını olabildiğince genişletmektedir. Bunun izahı şudur ki, geçmişte, kelamcıların karşı koyma, tenkit, inceleme ve cevap vermeyle vazifeli oldukları İslam'la çatışan görüş ve düşünceler (bir bütün olarak diyemese bile) esas itibarıyla İslam akaidine odaklanmıştı. O zamanlar Allah'ın varlığı, birliği, peygamberler gönderilmesi, İslam'ın kıymetli Rasül'ünün (s.a.a) peygamberliği ve benzeri konularda kuşku taşıyor ve ortaya şüpheler atarak İslam'a karşı çıkan kişiler vardı. Kelamcı, bu şüphelere cevap verme ve onları eleştirip incelemekle görevliydi. Bu sırada İslam'ın

ahlak ve fıkıh öğretileriyle ilgili eleştiriler gündeme getirilmiyordu; getirilse bile dik-kate değer değildi.

Ama günümüzde durum farklıdır. Be-şeri bilimlerin kurulması ve bu bilimlerin her geçen gün gelişmesiyle birlikte, dolaylı olarak İslam'ın itikadî öğretilerini de sor-gulayan diğer İslamî öğretilerle ilgili sayı-sız sorunlar, nasıl ve niçinler de gündeme gelmektedir. Bu sebeple kalam ilmi, İslam'ı savunma görevi itibariyle onlara da yönel-mek zorundadır. Geçmişte ahkâmın fakîhi, davranışa hâkim durumdaki yapılması ge-rekenler ve yapılmaması gerekenleri istin-bat ediyor, Müslümanların önüne koyuyor ve o da buna uygun amel ediyor ve iş sona eriyorduydu da bugün, beşeri bilimlerde bi-reysel ve toplumsal davranışlar için farklı bi-çimlerde, hatta çatışan yerlerde dinî davra-nış tavsiyesiyle sunulan ve daha iyi ve ilmî olma iddiası da taşıyan tavsiyeler ve rakip programların varlığı nedeniyle İslam âlimi, İslam'ın amelî programının diğer programlara tercih edilmesinin gerekçesini açıklamak ve bu alanda ortaya atılan soruları cevaplamak zorundadır. Mesela İslamî öğretilerin kadın-erkek ilişkileri, aile, evlilik ve boşanma, mi-ras, hadler, diyetler, yargı vs. düzenlemele-rinde neden rakip modellerden daha üstün olduğunu izah etmelidir.

Aynı şey ahlakî öğretiler için de geçer-lidir. Geçmişte zühd, kanaat, tevekkül, dün-yaya değer vermeme gibi değerler ahlakî öğretiler olarak Kitap ve Sünnet'ten istin-bat ediliyor, daha sonra da ahenkli bir ni-zamda İslam'ın ahlak okulu ünvanıyla arze-dilip açıklanıyor ve orada iş sona eriyordu. Günümüzde ise Müslümün âlim, rakip ahlak okulları karşısında İslam'ın ahlak mektebini savunmak, onun üstünlüğünü ispatlamak, en azından izah etmek ve bundan daha önem-lisi, ahlakî öğretilerin teorik prensiplerini,

hatta ahlak ilmini şerhedip rakip görüşleri tenkit etmek ve incelemek mecburiyetinde-dir (ahlak felsefesi).

Soru şudur ki, İslamî ilimlerin hangi-sinde bu konuyla ilgilenilmelidir? Böyle bir vazife ne fıkıhın omuzlarındadır, ne de ahlak-ın. Ayrıca tefsir ve hadis gibi ilimlerin za-ten böyle bir görevi yoktur. Sadece kalam ilmi bu farızayı eda etmekle yükümlüdür ve eğer meselenin boyutları etraflıca ince-lenirse kelamın, muhtelif ve değişik sorunlar ve konulardan oluşan nasıl devasa bir kap-samla yüzyüze olduğu anlaşılacaktır. Bu, beşeri bilimlerin genişliğince bir alandır ve felsefe, ahlak, hukuk felsefesi ve başka bir çok felsefeler, psikoloji, sosyoloji, iktisat ve siyasi bilimler gibi havzaları kapsamaktadı-r. Bu noktaların dikkate alınması, Müslü-man düşünürün, kalam ilminde değişip ge-lişmenin gerekli olduğu meselesini ve yeni bir kalam kurma mecburiyetini gündemine almasına yolaçmıştır.

Kalam İlminde Değişim

Hindli düşünür Şibli Nu'manî (1857-1914), İslam dünyasında kitabında başlık olarak “yeni kalam” ifadesini kullanan ilk kişilerdendir. *Kalam Tarihi* kitabının ikinci cildine “Yeni Kalam İlmi” adını vermiş ve kitapta, dinin modern dünyada karşılaştığı bazı meydan okumaları incelemiştir. Kita-bın bu bölümünün Farsça tercümesi 1950'de Tahran'da *İlm-i Kelam-i Cedid* adıyla ya-yınlandı. Yazar kitabın bu bölümünün ba-şında şöyle der:

Eski kalam ilminde sadece İslam akaidi-den bahsedilirdi. Çünkü muhaliflerin itirazı yalnızca akaidi hedef alıyordu. Fakat bu-gün din, tarihsel, ahlaki ve toplumsal açı-dan değerlendirmeye konu edilmekte ve

bir dinin ahlakî ve kanunî meselelerinin itiraza maruz kaldığı ölçüde akaidi itirazlarla karşılaşmamaktadır. Avrupalı düşünürlerle göre bir dinde bulunan çok eşlilik, boşanma, kölelik ve cihad onun bâtiliği için başka bütün delillerden daha güçlüdür. Dolayısıyla yeni kalam ilminde bu kabil meselelerden de bahsedilecektir. Bu konular yeni kalam ilmine mahsustur.²⁴

Kitabında ele aldığı yeni bahisler arasında insan hakları, kadın hakları, miras, genel hukuk vardır. Kitabın diğer konuları şunlardır: Allah'ın varlığı, nübüvvet, mead, tevil, ruhaniyyat veya hissedilemeyenler (melekler, vahiy vs.), din ve dünyanın bağı.²⁵

Bu kitabın Farsça tercümesi, Farsça'da *Yeni Kalam İlmi* adıyla yayınlanmış ilk eserdir ve her ne kadar Şibli Nu'manî'nin sözünden yeni kalam kavramının onun zamanında hiç olmazsa Hind, Mısır ve Şam'da kullanıldığı anlaşılıyorsa da kitabı İranlı düşünürlerin bu kavramla tanışmasının başlangıcı saymak mümkündür. Şöyle der: "Günümüzde dinî itikat ve fikirler... sarsıntı, çözülme ve tereddütle karşı karşıyadır... dinin ufku toza bulanmış ve kararlı görünmektedir. Her taraftan, bu durumda yeni bir kalam ilmine muhtaç olduğumuza ilişkin sesler yükselmektedir... Halihazırda Hindistan, Mısır ve Şam'da yeni kalam ilmiyle ilgili çok sayıda telif verilmiş bulunmaktadır."²⁶

²⁴ Nu'manî, *İlm-i Kalam-i Cedid*, s. 4.

²⁵ Bkz: İsfendiyarî, "Kitabşinâsi-yi Tavsiyyi-yi Kalam-i Cedid", Nakdu Nazar, sayı 2, s. 243 ve 244.

²⁶ A.g.e., s. 214. Elbette ki onun sözü, o zamanlar adı geçen bu ülkelerde yeni kalam adı altında bazı kitaplar yayınlandığı anlamına gelmez. Bilakis, sadece, bilim ve din ilişkisi, insanın yaratılışı, İslam'da köleliğin felsefesi gibi kalamın yeni meseleleriyle ilgili telif edilmiş kitapların varlığına delalet eder. İran'da da bunun belli bir geçmişi vardır.

Şehid Mutahhari, "Aslında Kum ilim havzasının dinî ilimlerini tesis halindeki medreselerden biri için program olarak"²⁷ cümlesine yer verdiği bir yazısında, devrimden önce, "yeni kalam" kavramını net biçimde kullanmaktadır. O, ilim havzalarının vazifelerini aslî ve fiilî olmak üzere iki kısma ayırarak (Aslî vazifelerden maksat, ilim havzalarındaki ideal işlerin tamamı ve arzulan kural seviyesidir. Fiilî vazifelerden murad da, bu cümlenin yazıldığı dönemde [İslam devriminden önce] başlaması Kum ilim havzasında o zamanın müderrisleri için mümkün olan işlerin tamamıdır.),²⁸ kendisi açısından o dönemde el atılması gereken ve "muhterem müderrislerin imkan bulabileceği ve behemehal başlamaları icap eden"²⁹ fiilî vazifenin ilkini, yeni kalamı tesis etmek görmekte ve şöyle demektedir:

Yeni kalam. Kelamın, biri İslam'ın usûl ve furuuna yönelik eleştirileri cevaplama, şüpheleri giderme ve onu savunma; diğer ise İslam'ın usûl ve furuu için bir dizi teyit açıklama olan (eski kalam tamamen bu iki kısma odaklanmıştı) iki vazifesi bulunduğu hesaba katılır; asrımızda eskiden mevcut bulunmayan şüphelerin ortaya çıktığı ve modern bilimdeki ilerlemelerin karakteristiği olarak birtakım teyitlerin de zuhur ettiği, dolayısıyla eski şüphelerin çoğunun bizim zamanımızda gündemden çıktığı ve buna bağlı olarak geçmişteki teyitlerin değerini kaybettiği dikkate alınırsa artık yeni bir kalam kurmanın gerekli olduğu anlaşılacaktır.³⁰

²⁷ Mutahhari, *Mecmua-i Âsâr*, c. 24, s. 279, di - not. Bu yazının tarihi ve Şehid Mutahhari'nin bu programdan bahsettiği medrese, eserleri düzenleyen tarafından belirtilmemiştir.

²⁸ A.g.e., s. 282.

²⁹ A.g.e., s. 284.

³⁰ A.g.e., s. 47.

İslamî öğretilerle (usûl ve fûru, hepsiyle) bağlantılı olarak kalam iki önemli vazifeyi üstlenmiştir: Biri, bir şekilde bu öğretileri teyit eden şahit, karine ve delillerin temin edilmesidir. Doğal olarak teyidin metodu, dinin naklî kaynaklarına başvurmadan bağımsız ve din dışı tarzda olacaktır. Diğeri ise İslam öğretilerine yönelik eleştirileri cevaplamak, şüpheleri gidermek ve onu savunmaktır.

Bu söz, önemli noktalar içermektedir ve üzerinde durmaya değerdir. Hele de sözün sahibinin, İran’da, İslam devriminden sonra üç on yıl boyunca İslam düşüncesi alanında en etkili fikrî ve kültürel eserlerin sahibi olduğu düşünülürse bunun önemi iki katına çıkar:

1. Kalamın sahası İslam akaidi ile sınırlı değildir. Bilakis, tüm üsul ve fûruu (bir bütün olarak İslam öğretileri) kapsamaktadır.

2. İslamî öğretilerle (usûl ve fûru, hepsiyle) bağlantılı olarak kalam iki önemli vazifeyi üstlenmiştir: Biri, bir şekilde bu öğretileri teyit eden şahit, karine ve delillerin temin edilmesidir. Doğal olarak teyidin metodu, dinin naklî kaynaklarına başvurmadan bağımsız ve din dışı tarzda olacaktır. Diğeri ise İslam öğretilerine yönelik eleştirileri cevaplamak, şüpheleri gidermek ve onu savunmaktır.

3. Kalam, zamanımızda köklü değişim geçirmesi gereken bir ilimdir. Mutahhari’nin “eski kalam” dediği şu ana kadar geldiği şekilden ayrıştırlarak yeni bir kalam tesis edilmelidir. Üstadın sözünde -”kalamın yeni meseleleri” veya “yeni kalamcılarının kalamı” ve benzerleri değil- “yeni kalam” kavramının kullanılması, onun açısından kalam bahislerinde meydana gelmesi gereken değişimin derinliğini ifade etmektedir.

4. Yeni kalamın tesis edilmesi, ilim havzalarının acil görevleri arasında birinci sırada önceliğe sahiptir ve ona göre devrimden önceki havzaların şartlarına ve bütün o kısıtlamalara rağmen bu işe girilmelidir. Çünkü bu konuda gecikme kabul edilemez.

5. Kalam ilmi, iki temel görevi bulunan bir ilimdir. Bu iki görev de onun aslî ruhunu oluşturmaktadır. Eski kalam tamamen bu iki eksen etrafında dönmektedir: İslamî öğretileri teyit ve şüpheler karşısında onları savunmak.

6. Geçmişte ortaya atılan ve kalamcılarının tenkit ve incelemeye giriştiği şüphelerin çoğu günümüzde sözkonusu değildir. Yeni kalam bu meselelerden arındırılmalıdır.

7. İslamî öğretileri teyit olarak kalam kitaplarında belirtilen noktaların çoğu bugün artık ilmî itibarını kaybetmiştir ve yeni kalamda bunlar terkedilmelidir.

8. Günümüzde, geçmişte görülmeyen ve yeni kalamda mutlaka incelenmesi gereken birçok şüpheler gündemdedir.

9. Modern bilimdeki gelişmeler İslamî öğretilerin teyidi için yeni bir alan açmıştır. İslamî öğretileri teyit eden unsurlar yeni bilimlerin dalgalı denizinden çıkarılmalı ve kalam ilmine dahil edilmelidir.

10. Yeni bir kalam tesis etmek lazımdır.³¹

Elbette ki bazıları yeni kalam başlığı yerine “kelamın yeni meseleleri”ni kullanmayı tercih etmektedir. Onlar açısından kalam ilmi, hedef ve üstlendiği görevleri nedeniyle, özellikle de dinî öğretilerin makullüğü hakkında ortaya atılan şüphelere ve sorulara cevap verme bakımından daima her dönemde ortaya çıkan yeni meselelerle yüz yüzedir. Geçmiş dönemlerle bağlantılı meselelerin kimisi öylesine derin ve köklüdür ki, sürekli yerinde kalabilmekte (cebr ve ihtiyar meselesi gibi), kimisi de dönemsel ve geçicidir (Allah’ın kelamının hüdu ve kıdemi meselesi). Bu sebeple, kelamın, zamanın sorularına dönük katmanı doğal olarak değişim ve dönüşümün konusu olacaktır.

Dolayısıyla, her ne kadar “günümüzde ilim merkezlerinde yeni kalam ilmi ıstılahı kullanılıyor ve yeni bir ilmin dünyaya gözlerini açtığı ifade edilmek isteniyorsa da”, gerçekte “hakikat bunun tersidir. Kelamın önceki meselelerine yeni meseleler eklenmiş ve bu ilmin tekamülünde yeni bir aşamaya girilmiştir. Yeni bir ilmin, apayrı bir mevzu ve hedefi olması lazım gelir. Oysa bunların hiçbirini, bu tür meselelerde mevcut değildir.”³²

Bu görüşü değerlendirirken söylenmesi gereken şudur ki, birincisi, günümüzde Müslümanlar arasında yeni kalam adında yepyeni bir ilmin doğduğundan bahsedilmemektedir. Bilakis kastedilen, böyle bir ilmin ortaya çıkması gerektiği ve doğal olarak onun gerçekleşmesinin tedrici olacaktır. Geli-

şim ve evrimi istenen seviyeye geldiği zaman -bu da, günümüzde bu ilmin sahasında sözkonusu edilen çeşitli meselelerin uygun cevabını bulacağı esnadır- yapı, muhteva, yöntem, meseleler, prensipler, dil vs. açısından ona yeni kalam adı verilebilecek kadar tazeliğe sahip olacağı öngörülmektedir. İkincisi, yeni bir ilmin doğması için mevzu ve hedefte değişime ihtiyaç yoktur. Tıpkı modern tıpta ve yeni mantıkta gözlemlediğimiz gibi. Üçüncüsü, kalam ilmi için belirli bir mevzunun lüzumu tartışmaya açıktır. Dördüncüsü, kalam ilmi için belirli bir mevzuyu gerekli görenler, onu tayinde görüş birliği içinde değildir. Bir diğer ifadeyle, eski kelamın mevzusu tarih boyunca değişip dönüşmüştür.

Başka bazıları, bu değişimin, “yeni kalam”dan sözedilebilecek biçimde gerçekleşmediğini, aksine nihayetinde kalamcılarının eski (mütekaddimin) ve yeni (müteahhirin) şeklinde ayrılmasının kabul edilebileceğini savunmaktadır. Nitekim onlara göre fıkhıta da birtakım değişimlere şahit olabiliyoruz. Ama asla fıkıh eski (geleneksel) ve yeni diye ikiye ayrılmamış, bilakis fakihler mütekaddim ve mütaahhir olarak iki grup halinde kabul edilmiştir. Elbette ki bu iş devam edecektir, tıpkı günümüz kalamcılarının da gelecektekiler için eski olacağı ve geçmiştekilerin kendilerinden öncekiler için yeni oldukları gibi. Bu görüşte kalam ilmindeki değişim ve yenilenme muhteva, temel ve yöntem olarak üç eksende kabul edilmiştir. Fakat böyle bir evrim değişken ve sürekli sayılmışken kelamın eski ve yeni diye ayrılmasından bahsedilmemiştir.³³

³¹ Yazara göre Şehid Mutahhari, ilim ve araştırmayla geçen hayatını tamamen bu mecraya adadı ve gücü yettiğince toplularda gündeme gelen şüpheleri tanımaya ve cevap vermeye çalıştı. Bu yolda modern bilimlerden, bildiği kadarıyla dinin öğretilerini teyit için faydalandı.

³² Subhanî, *Medhel-i Mesail-i Cedid der İlm-i Kalam*, c. 1, s. 10.

³³ Bkz: Cevad Âmûlî, “kelam-i cedid”, *Kelam-i Cedit der Gozer-i Endîşehâ*, s. 22-25. Hatırlatmak gerekir ki, onbirinci yüzyılda Abdurrezzak Lâhîcî de kudemanın kelamı ve müteahhirinin kelamından bahsederek şöyle der: “Kalam ilmüne iki şekilde

Bu satırların yazarına göre, kalam ilminde yaşanması gereken evrimin derinlik ve kapsamı, belki de fıkıh ve usûl gibi ilimlerde eşine rastlanmayan biçimde kelamın gelişim tarihinde dönüm noktası olacak boyuttadır. Gerçi günümüzde bu konuda yaşananlar henüz bu seviyeye ulaşmadıysa da Müslüman düşünürlerin ilmî gayret ve çabaları aydınlık bir geleceğin müjdecisidir.

Her halükârda, bu veya o kavramı terçih etme üzerine yürütülen tartışma, her ne kadar bazı durumlarda çağdaş dünyada kültürel, siyasal, ekonomik, toplumsal vs. değişimin kapsamına, bu değişimin nasıl karşılandığına (tamamen inkar mı, tamamen teyit ve kabul etme mi, eleştirel yaklaşım mı vs.), geleneklerden ve orijinalden kopma korkusuna ve değişim mecrasında adım atmanın gerekliliğine inanca dair uzman görüşünü de yansıtıyorsa bile mana ve muhtevada varılan uzlaşmadan sonra daha ziyade lafzî tartışma olarak kalmaktadır.

Kaynaklar

- Cevad Âmûlî, Abdullah, “Kalam-i Cedit”, *Kelam-i Cedit der Gozer-i Endişehâ*, Ali Evcebî'nin editörlüğünde, baskı 1, Tehran: Müessesesi-i Ferheng-i Endişe-i Muasır, 1375.
- Cürçani, Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Mevâkıf*, c. 8, 1. baskı, Kum: İntişârâtü's-Şerifi'r-Radiyy, 1370.
- Ensari, Murtaza, *Ferâidu'l-Usûl (Resail)*, Abdullah Nûrânî'nin tashihiyle, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslami, [tarihsiz].
- Farabi, Ebu Nasr, *İhsâu'l-Ulûm*, Huseyn Hidivcem'in tercümesi, 2. baskı, Tehran: Şirket-i İntişarat-i İlmî ve Ferhengî, 1364.
- Feramurz Karameleki, Ehad, *Hendese-i Ma'rifeti-yi Kelam-i Cedit*, 1. baskı, Tehran:

Müessesesi-i Ferhengi-yi Dâniş ve Endişe-i Muasır, 1378.

- Feramurz Karameleki, Ehad, *Üstad Mutahhari ve Kelam-i Cedit*, 3. baskı, Tehran: Pejuheşgah-i Ferheng ve Endişe-i İslami, 1384.
- İbn Rüşd, Muhammed, “Faslu'l-Makal fimâ beyne'l-Hikme ve's-Şeria mine'l-İttisal”, *Felsefe-i İbn Rüşd*, Mustafa Abdulcevad İmran'ın tashihiyle, Mısır: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyyeti't-Ticariyye, 1388.
- Îcî, Abdurrahman, *el-Mevâkıf fi İlmî'l-Kelam*, Kahire: Mektebetü'l-Müte'nebbî, [tarihsiz].
- İsfendiyari, Muhammed, “Kitabşinâsi-yi Tavsiyyi-yi Kelam-i Cedit”, *Nakdu Nazar*, yıl 1, sayı 2, Bahar 1374, s. 211-248.
- Kuleynî, Muhammed b. Yakub, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Ali Ekber Gaffarî'nin tashihiyle, 5. baskı, Tehran: Daru'l-Kütübî'l-İslamiyye, 1363.
- Lâhîcî, Abdurrezzak, *Şevâriku'l-İlham fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, Ekber Esedalızade'nin tahkikiyle, 1. baskı, Kum: Müessesesi-i İmam Sâdık (a), hicri kameri 1425.
- Mutahhari, Murtaza, *Mecmua-i Âsâr*, c. 2, 5. baskı, Tehran: Sadra, 1374.
- Nu'manî, Şibli, İlm-i Kelam-i Cedit, Seyyid Muhammedtaki Fahri Dâi Gilânî'nin tercümesi, Tehran: [yayıncı belli değil], 1329.
- Rabbani Gulpeygânî, Ali, *Derâmedi ber Kelam-i Cedit*, 2. baskı, Kum: Müessesesi-i İmam Sâdık (a), 1382.
- Saduk, Muhammed, el-Tevhid, Seyyid Haşim Hüseyini Tehranî, *el-Tevhid*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, [tarihsiz].
- Subhanî, Cafer, Medhel-i Mesail-i Cedit der İlm-i Kelam, c. 1, 2. baskı, Kum: Müessesesi-i İmam Sâdık (a), 1382.
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Huseyn, “Ta'likat ale'l-Esfar”, *el-Hikmetü'l-Mütealiyye fi'l-Esfari'l-Erbaati'l-Akliyye*, c. 1, 3. baskı, Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1981.
- Taftazanî, Mes'ud, *Şerhu'l-Mekâsid*, c. 5, 1. baskı 1, Kum: İntişârâtü's-Şerifi'r-Radiyy, 1370.
- Tûsî, *Şerhu'l-İbârâti'l-Mustaliha*, tahkik: Muhammedtaki Dânişpejuh, Dürü'z-Zikri'l-Elfiyye li's-Şeyhi't-Tûsî, c. 2, Meşhed, 1351.

itibar olunur: Biri, kudemanın kelamı, diğeri ise müteahhirinin kelamı.” (*Güher-i Murad*, s. 42).